

MARMARİS, MİLAS VE MENTEŞE 'DE GÖBEK BÖLÜMÜ FIGÜRLÜ KAPI TOKMAKLARI

DOOR KNOCKERS WITH HUB FIGURED SECTIONS IN MARMARIS, MILAS AND MENTEŞE

Oktay BAŞAK*

ÖZ: Yakın zamana dek konut ve avluların giriş kapılarında kendilerine sıkça yer bulan kapı aksamlarından olan halka (şakşak) ve tokmaklar, kapıları süsleyen elemanlar olmalarının yanı sıra aynı zamanda birer haberleşme aracı olmaları yönüyle de önem arz etmişlerdir. Bu çalışmada, Muğla merkez ilçe Menteşe ile Milas ve Marmaris ilçelerinde 2017-2018 yıllarında sahada yapılan çalışmalarda tespit edilen tokmak ve halkaların kapıyla bağlantılarını sağlayan bölümden biri olan ayna bölümü figürlü olanlar ele alınmaya çalışılmıştır. Yurt içinde ve dışında çok sayıda örneği bulunan ayna bölümü figürlü olan tokmaklardan, araştırma yapılan ilçelerde; aslan başı, kadın yüzü, kartal ve nemes başlıklı erkek başı olmak üzere 12 adet tespit edilmiştir. Kondisyon olarak iyi durumda olan eserlerin çoğu in-situ durumdadır. Tokmak kısmı figürlü olanlarla birlikte dikkatleri üzerine çeken en önemli aksamların başında; genellikle döküm tekniği ile yapılmış bronz ya da pirinçten olan tokmakların kapıyla bağlantısını sağlayan aynaları gelmektedir. El, kuş, yılan, horoz ve stilize edilmiş ejder gibi farklı şekillerde olan figürlü tokmaklar hariç, kapıların dekorasyonunda dikkat çeken bölümlerden biri de, genellikle U ve daire şeklinde bir halka ya da tokmağın bağlı olduğu figürlü olan aynalar oluşturmaktadır. Çoğunlukla aslan, kartal, kadın ve erkek başı şeklinde olan aynalıkların; işlevsel ve dekoratif bir öge olmalarının ötesinde, kapısı üzerinde buldukları evi kötülüklerden korumaya yönelik mistik bir yönlerinin de olduğu düşünülmektedir. Ait oldukları dönemin kültürüne ışık tutan tokmalara olan ilginin zamanla azalmasıyla, eski önemlerini kaybetmelerine dikkat çekilmek istenmesinin yanı sıra, alanla ilgili birçok akademik çalışmada ayna veya göbek olarak tanımlanan bu bölümün, çoğu kez tokmak olarak lanse edilmiş olması da, konunun ele alınmasında etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Maden Sanatı, Muğla, Dionysos, Kapı Tokmağı, Figür

ABSTRACT: Rings (şakşak) and knockers, door components that have been frequently found on the entrance doors of residences and courtyards until recently, are important not only as elements that decorate the doors, but also as a means of communication. In this study, we have examined the door component with mirror section attaching knockers and rings to the door that detected in the study carried out in the field in 2017-2018 in Menteşe, Muğla central district, Menteşe, Milas and Marmaris districts. There are many samples of knockers with mirror section figures both at home and abroad and in the districts where the research was conducted; 12 were identified, including a lion head, a female face, an eagle and a male head with a nemes headdress. Most of the Works which are in good condition are in-situ. The most important parts that attract attention, along with the ones with figured knockers, are the mirrors that connect the knockers, which are generally made of bronze or brass, made with the casting technique, to the door. Apart from the figured knockers in different shapes such as hands, birds, snakes,

* Doç. Dr.- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü/Van-okbasak@gmail.com (Orcid: 0000-0003-4268-2356)

roosters and stylized dragons, one of the most striking parts of the decoration of the doors is the figured mirrors, to which the knocker is attached, or a ring in the shape of a U or a circle. Mirrors, which are mostly in the shape of lions, eagles, women's and men's heads, are thought to have a mystical aspect to protect the house on which they are located from evil, in addition to being a decorative element. It is intended to draw attention to the fact that the interest in the door knocker, which shed light on the culture of the period they belong to, has decreased over time and they have lost their former importance. In addition, this part, which is defined as a knob in many academic studies in the field, is often referred to as a door knocker has also been effective in addressing the subject.

Keywords: Metalwork, Muğla, Dionysos, Door-knocker, Figure

Giriş

Göbek olarak da tanımlanan aynalıklar, tokmak bölümlerinden biri olup tokmaklarla birlikte kapıların hem fonksiyonel hem de tezyininde kullanılan en önemli parçalardan biridir.¹ Bu çalışmada da görüleceği üzere, çoğu kez halka ve tokmakları gölgede bırakan ilginç tasarımlarıyla öne çıkarlar. İşlevsel olmalarının yanı sıra dekoratif birer öge olmalarının yanında, yer aldıkları kapının bulunduğu evi kötülüklerden korumaya yönelik koruyucu bir yönlerinin de olduğu düşünülen bu aksamlar, verdikleri mesajlar kadar, dönemin sanat görüşünü ve yaşam tarzına da ışık tutarlar. Dikkat çekici özelliğine göre, ait olduğu evin sahibinin sosyal statüsüne dair bilgi verdikleri de düşünülmektedir (Özgen, 2018:87,89)².

Yurt içi ve yurt dışında, birbirinden farklı şekilde yapılmış çok sayıda örnekle karşılaşılmasına karşın, araştırma yapılan ilçelerde; aslan başı, kadın ve erkek yüzü ile kartal şeklinde olmak üzere sadece dört çeşidine rastlanılmıştır.

1. Göbek Bölümü Hayvan Şeklindeki Tokmaklar:

1.1. Aslan Başı Şeklinde Olanlar

Doğadaki en güçlü ve ürkütücü hayvanlardan biri olan aslan, belki bu özelliğinden olsa gerek birçok uygarlıkta koruyucu güç ve kuvvetin sembolü olmuştur (Köşklü, 2012:125). Bu özelliğiyle, aslanın, Neolitik Dönem'den itibaren günümüze değin koruyucu özelliği ile kimi zaman Göbeklitepe gibi kutsal bir alanın girişinde (Schmidt, 2002: 74; Collins, 2019: 524, Fotoğraf 8), kimi zaman bir Miken şatosunun giriş kapısında (Mansel, 1988: 65, Res.34) ya da bir Hitit şehrine girişi sağlayan kapıların her iki yanında yer alırken (Akurgal, 1995: 642), Arkaik Döneme ait bir Grek yerleşiminde ise, mezarı kötülüklerden koruyan muhafızlar olarak görev üstlendikleri düşünülmektedir (Meral, 2003: 40). Bu özelliklerinin yanı sıra aslanı, Urartu

¹ Çok farklı tipleri olan ayna ya da göbek olarak tanımlanan bu aksam, tokmak ve halkaların kapıyla bağlantılarını sağlayan bir elemandır. Çoğunlukla ortasından geçirilen bir çiviyle kapıya tespit edilen bu bölüm; işlevsel olmalarının haricinde, süsleme amacıyla kullanılmalarıyla da öne çıkarlar.

² Tokmakların yapım hikâyeleri ve gündelik işlevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk.(Özgen, 2018: 87, 98).

ve Frigler gibi kadim birçok uygarlığın panteonlarında, baş tanrılarının kutsal hayvanı olarak çok daha önemli bir rolde görürüz.

Mimariden, sikkeye kadar çok farklı alanlarda yaygın bir şekilde kendisine yer verilen aslanın, bir kapının tokmak ya da halkasında kullanılmış erken örneğine ise M.Ö. 1.yüzyılda İtalya'daki Boscoreal'de bir evin duvar resminde rastlanılmıştır (Çal ve Çal, 2008: 6). Burada, göbek bölümü aslan başı şeklinde olan bir halka bulunmaktadır (Çal ve Çal, 2008: 6). Batı dünyasında aslanın kapı tokmağı olarak kullanıldığına yönelik erken döneme ait başka bir örnek ise British Müzesi'nde bulunan 5. yüzyıla ait fildişinden yapılmış bir eserde, Hz. İsa'nın boş mezarını bekleyen askerlerin yer aldığı açık mezar kapısının üzerindeki aslan başlı tokmaktır (Köşklü, 2012:124). Anadolu'da aslana farklı anlamlar yüklenmiş olarak çok farklı alanlarda karşımıza çıkan erken örnekleri, Neolitik Döneme kadar uzanmasına karşın, bir tokmağın ya da halkanın aynalığı olarak kullanılmış erken örneklerine ise İstanbul ve Konya Arkeoloji müzelerinde rastlanılmaktadır. Roma (Fot.1a,b,c) ve Bizans (Fot.2a) dönemlerine tarihlendirilen³ aslan şeklinde aynalıkları olan bu örnekler, ele alınan örneklerden farklı tipte olsalar bile, ilk örneklerin temsilcileri olmalarından dolayı dikkat çekmektedirler. Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bu örneklerle, yakın benzerlik gösteren bir tokmağa, Girne'deki bir otelde de rastlanılmıştır (Fot.3).

Fotoğraf 1a,b,c: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Geç Roma Dönemi'ne ait aslan başı şeklinde aynalık örnekleri (Karahan ve Dökmeci, 2010:22)

Fotoğraf:2a

Fotoğraf:2b Temmuz 2023

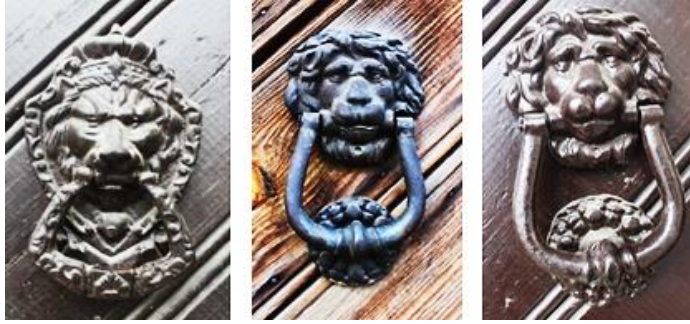
Fotoğraf 3

Fotoğraf 2a,b: Konya Arkeoloji Müzesi Roma Dönemi'ne ait aslan başı şeklinde aynalık (Karahan ve Dökmeci, 2010:22) **Fotoğraf 3:** Girne'den kapı tokmağı (Özkıyıkçı, 2021:15,48)

³ Müzenin teşhir salonunda yer alan eser, Roma Çağı'na tarihlendirilmiş olmasına karşın, yer aldığı kaynaklarda eser, Geç Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. İlgili yayın için bk.(Karahan ve Dökmeci,2010: 22).

Batılılaşmayla beraber, 19. yüzyıl ve sonrasında, Osmanlının batı kültürünün etkisine girmesiyle başta aslan başı şeklindeki tokmaklar olmak üzere, farklı forma sahip Avrupa üretimi tokmaklar ya ithal edilmiş ya da kalıpları alınarak yerel atölyelerde üretilerek, Anadolu'nun hemen her bölgesinde yaygın bir şekilde kullanılmışlardır.⁴

Özellikle yurt dışında fazla örneğiyle karşılaşılan cepheden verilen aslan başı şeklindeki aynalıklara (Köşklü, 2012: 119-133), Türkiye'nin diğer kıyı bölgelerinde olduğu gibi araştırma yapılan ilçelerde de rastlanılmıştır. Milas'ta 3, Marmaris'te ise iki örneği bulunan bu örneklerden biri demir, diğer dördü ise pirinçten döküm tekniğiyle şekillendirilmiştir. Ortalama ölçüleri, 15,5 x 9 ile 17,5x 9 cm arasında değişen aynalıklarda, aslan başları, cepheden tasvir edilmiş olup tokmak görevini kapalı olan ağızlarına geçirilmiş olan U şeklindeki halkalar yerine getirir. Yeleleri belirgin olan aslanlardan iki tanesinin başında birer taç yer almaktadır (Fot.4a, 6). Taçlı olan aslanların halkaları, yukarı doğru daralan U şeklinde bir düzenleme göstermektedir.

Fotoğraf 4 a,b,c: Milas ilçesi Belediye Sokakta No: 11' yer alan Hacı Ali Konağı, Avlu Giriş kapıları üzerindeki aslan başı şeklinde aynalığı olan tokmaklar

Başında taç olan örnekler, boyut olarak daha büyük yapılmış ve tokmaklarının yüzeyi, diğerlerinden farklı olarak bitkisel örgelerle tezyin edilmiştir. Çene altına denk gelen kısımları üçgen şeklinde tasarlanmış olan bu gruptaki aynalıklardan Marmaris Kale Mahallesi 26.Sokak. No: 51'de bulunan (Fot.6) aynalığın, benzer bazı örneklerde olduğu gibi daha sonra bir kapı dübünü takılarak kullanımı güncellenmiştir (Fot.10b,11, 12,13,15,16).

⁴Tarihi süreç içerisinde aslan figürünün farklı alanlarda kullanımına yönelik ayrıntılı bilgi için bk. (Meral, 2003; Köşklü, 2012).

Fotoğraf:5

Fotoğraf:6

Fotoğraf 5: Marmaris Kale Mahallesi Barbaros Sokak No:19. **Fotoğraf 6:** Marmaris Kale Mah.26.soak No: 51

Batı kültüründe yaygın bir kullanımı olan bu formdaki aynalıklara (Fot. 7,8), ağırlıklı olarak Trakya Akdeniz ve Ege Bölgesi'nde rastlanılmasına karşın, Türkiye'nin diğer bölgelerinde de kullanılmış oldukları, müze ve koleksiyoncular ile antika eşya satıcılarında bulunan çok sayıda örnekten anlaşılmaktadır (Fot.9-16).

Fotoğraf: 7

Fotoğraf: 8

Fotoğraf 7,8: Roma ve Siena'dan ayna bölümü aslan başı şeklinde olan tokmaklar (Köşklü, 2012:130,131)

Fotoğraf: 9

Fotoğraf: 10a

Fotoğraf: 10b

[Fotoğraf 9: İzmir/ Alaçatı (Karahan ve Dökmeci 2010:24), **Fotoğraf 10a:** Antalya-Akseki Sarıhacılar Etnografya Müzesi, **Fotoğraf 10b:** Antalya Ormana Özturan Cad. No:8 (Kılıç, 2020: 371,372)]

Fotoğraf: 11

Fotoğraf: 12

Fotoğraf: 13

[**Fotoğraf 11:** Kayseri-Germir (Tali,2008: 183) , **Fotoğraf 12:** Ayvalık (Efe,2019:66),
Fotoğraf 13: Malatya (İskenderoğlu, 2009: 57)]

Fotoğraf: 14a

Fotoğraf: 14 b

Fotoğraf: 15

Fotoğraf: 16

[**Fotoğraf 14a,b:** Mardin (Ekinci,2019: 96), **Fotoğraf 15:** Edirne (Sarıca, 2019:1044),
Fotoğraf 16: Girne (Özkayıkçı, 2021:46)]

1.2. Kartal Şeklinde Olanlar

Anadolu'nun farklı bölgelerinde çok sayıda örneğine rastlanılan kartal şeklinde gövde yapısına sahip tokmak ve halkaya, araştırma yapılan ilçelerde, sadece iki örneğine rastlanmıştır. Antikacılardan alınarak Tepe Mahallesi Kapurcuk Marmaris Kültür ve Gastronomi Evi'nde koruma altına alınan bu tokmaklar, 17x10 cm ölçülerinde döküm tekniğiyle demirden yapılmışlardır. Kartalların başları sola dönük ve kanatları iki yana açık pozisyonda verilmiştir. Kanat ve göğüs kısmındaki tüylerin kabarık verilmiş olması, aynalıklara hareketlilik ve doğallık sağlamasına karşılık, kuyruğu oluşturan teleklerin, akantus yaprağı şeklinde ve gövdeye oranla biraz uzun yapılmış olması, doğallıklarına gölge düşürmüştür. Benzer kalıpların kullanıldığı tokmaklarda kartallar, gövdeyle kuyruğu birbirinden ayıran kanatların altından başlayıp aşağıya doğru devam eden üst kısmı burgulu kıvrımlı U şeklindeki bir halkanın bağlı olduğu düz bir silme üzerine konmuş şekilde verilmiştir (Fot.17,18). Bu şekildeki aynalıklara ve benzer kalıpların kullanıldığı örneklere; Antalya (Fot.19) İzmir (Fot. 20), Gaziantep (Fot.21,22) Kayseri (Fot.23) ve Malatya (Fot.24) gibi farklı illerde de rastlanılmıştır.

Fotoğraf:17

Fotoğraf:18

Fotoğraf 17,18: Marmaris İlçesi Kapurcuk Kültür ve Gastronomi Evi Tepe Mahallesi
43.Sok. No:28/A

Fotoğraf:19

Fotoğraf:20

Fotoğraf:21

Fotoğraf 19: Antalya-Akseki Sarıhacılar Etnografya Müzesi (Kılıç, 2020:372)

Fotoğraf 20: İzmir/Alaçatı (Karahan ve Dökmeci, 2010: 25, **Fotoğraf 21:** Gaziantep,
(Özkıyıkçı, 2021:47)

Fotoğraf: 22

Fotoğraf:23

Fotoğraf: 24

Fotoğraf 22: Gaziantep Bakırcılar Çarşısı'ndan, **Fotoğraf 23:** Kayseri (Birdevrim,1997:75)

Fotoğraf 24: Darende Özel Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Müzesi

2. Göbek Bölümü İnsan Yüzü Şeklindeki Olan Tokmaklar

2.1. Nemes Başlıklı Mısırlı Erkek Baş Şeklinde Olan

Ayna bölümü figürlü tokmaklar arasında en ilginç tiplerden biri olan bu tipteki aynalıklardan, sadece bir örneğe rastlanılmıştır (Fot.25). Tokmak,

Marmaris Kale Mahallesi 39. Sokak No: 26'da yer almaktadır. 10x12 cm ölçülerinde olan eser, bronzdan döküm tekniği ile şekillendirilmiştir. Tokmağı mevcut olmayan aynalık, firavunlar dönemi geleneksel nemes başlıklı erkek başı şeklinde yapılmıştır (URL-1), (Fot.26). Dudaklar şişkin, gözler açık ve göz bebeği belirtilmiş olarak tasvir edilmiştir. Nemes, kulakların arkasından aşağıya doğru sarkmaktadır. Benzer örneklerden U şeklindeki bir tokmağın, çenenin iki yanındaki çıkıntılara takılmış olduğu anlaşılmaktadır. El şeklindeki tokmaklar ile ayna bölümü aslan ve kadın yüzü şeklindeki tokmaklar gibi bu tipteki tokmaklarında batıdan ithal edildiği düşünülmektedir (Ataoguz Çal, 2008:235). Diğer tokmak örneklerine nazaran daha az karşılaşılan bu tipteki tokmakların benzerlerine; Antalya (Fot. 27), Hatay (Fot. 28), Ayvalık (Fot. 29) ve Gaziantep (Fot. 30) gibi Türkiye'nin farklı bölgelerinde de rastlamak mümkündür.

Fotoğraf:25

Fotoğraf: 26

Fotoğraf 25: Marmaris Kale Mahallesi 39. Sokak No: 26, **Fotoğraf 26:** Nemes başlıklı genç bir erkek tasviri (URL-1)

Fotoğraf: 27

Fotoğraf: 28

Fotoğraf: 29

Fotoğraf:30

Fotoğraf 27: Antalya Sarıhaçlar Etnografya Müzesi (Kılıç, 2020,371), **Fotoğraf 28:** Hatay, (Çal, 2001: 177, 354), **Fotoğraf 29:** Ayvalık(Karahan-Dökmeci, 2010: 26), **Fotoğraf 30:** Gaziantep Bakırcılar Çarşısından

2.2. Dionysos /Ariadne Başı Şeklinde Olanlar

Bu tipteki tokmakların adlandırılmasında konu hakkında yapılan çalışmalarda aynalığı oluşturan mitolojik figürün kimliği tam olarak

belirlenemediğinden olsa gerek, Medusa⁵ (Birdevrim 1997: 70, 71, Res.30), Artemis'in başı (Çal ve Çal, 2008: 70), bereket tanrıçası Demeter (Kılıç, 2020:360) gibi farklı tanımlamaların yapıldığı görülmüştür. Aşağıda verilen görsellerde de görüleceği üzere, aynalıktaki mitolojik figür; gerek başındaki asma yapraklarından oluşan tacı olsun, gerekse şakaklarında yer alan üzüm salkımları, Grek mitolojisindeki şarap ve eğlence tanrısı Dionysos (Sarıca, 2019:202), ya da baş betimlemesiyle Dionysos ile benzer özellikler paylaşan eşi Ariadne' yle ilişkilendirilebilir (Fot.31,a,b).

Fotoğraf 31a: (Restore edilmiş Roma fresk tasviri Dionysos ve Ariadne (MS 1-79) (URL-3), **Fotoğraf 31,b:** Ariadne'nin başı, (URL-4)

Tokmaktardaki figürün yüz yapısı, başındaki asma yapraklarından oluşan tacı ve üzüm salkımlarından oluşan baş kısmı, Milet Faustina Hamamı'nın tepidariumundaki su havuzunun kenarında bulunmuş olan Dionysos'un betimlendiği yontu grubundaki (Özgan, 2021:148) Dionysos'un baş yapısıyla yakın benzerlik içerisinde olduğu görülmektedir. Bu benzerlik dikkate alındığında, tokmaktaki figürün, Grek panteonunda önemli bir yere sahip olan Dionysos ile ilişkilendirmek daha doğru olacaktır (Fot.32a,b).

Fotoğraf: 32 a

Fotoğraf: 32 b

Fotoğraf: 33

Fotoğraf 32 a: Milet Faustina Hamamı'nda bulunan yontu grubundaki Dionysos başından ayrıntı **Fotoğraf 32b:** Milet Faustina Hamamı'nda bulunan yontu grubundaki Dionysos (Özgan,2021:148), **Fotoğraf 33:** Marmaris'ten kapı tokmağı

⁵ Medusa başı şeklinde olan kapı tokmakların erken örneklerine, Roma Dönemi'ne ait kapılar üzerinde rastlanılmış olduğu söz konusu kapıların ise Yunan kapılarıyla benzer özellikler taşıdığı belirtilmiştir. Bu kapıların ahşaptan ve genelde iki, bazen üç ya da dört kanatlı oldukları, üzerinde ise Medusa (Çiz.1), kadın ya da erkek başı şeklinde, ince bir işçilik gösteren adeta sanat eseri sayılabilecek kadar güzel olan tokmakların varlığından söz edilmektedir (Arseven, 1983: 948, 949).

Çizim 1: Eski Yunanlılarda, Medusa aynalı bir kapı halkası (Arseven, 1983: 949)

Birçok tokmak gibi bu tokmağın da batıdan ithal edilerek Anadolu'ya getirildiği belirtilmektedir (Ataoguz Çal, 2008:235). Muğla'da ayna bölümü aslan başı şeklinde olanlardan sonra en fazla karşılaşılan bu tipten, dört adet tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi aynı kapı üzerinde olmak üzere üçü Mentеше'de (Fot. 34a,b, Fot.35), bir tanesi de Kapurcuk Marmaris Kültür ve Gastronomi Evi'nde bulunmaktadır (Fot. 36).

Ortalama 18x10 cm ölçülerinde olan aynalar, döküm olup bronzdan yapılmışlardır. Tokmak olarak değerlendirilen halkası, kulak hizasında ayna ile bağlantısı yapılmıştır. Yaprak şeklinde olan U şeklindeki halkanın kolları ortada oval bir madalyon ile birleştirilmiştir. Mentеше ilçesi Emir Beyazıt Mahallesi Üçler Sokak No: 7'de bulunan tokmağın oval madalyon, diğerlerinden farklı olarak cepheden verilmiş kabartma bir aslan başı ile haeketlenmiştir (Fot. 35). Anadolu genelinde yaygın bir kullanımı olmayan örneklerine; Kayseri (Birdevrim, 1997:76), Antalya (Fot. 37),(Ayık,2019:72) Kırklareli, (Fot.38) Tekirdağ (Fot.39), Tire Kent Müzesi'nde (Fot.40), Bucada'da (Ayık,2019:114), Cunda Adası (Fot. 41a,b,c) ve İzmir'de (Fot. 42) olduğu gibi daha çok Trakya ve Ege Bölgesi'ndeki şehirlerde rastlanmaktadır.

Fotoğraf: 34a

Fotoğraf:34b

Fotoğraf 34a: Mentеше Emir Beyazıt Mahallesi Havvaana Sok.No:13, **Fotoğraf 34b:** Mentеше Emir Beyazıt Mahallesi Havvaana Sok.No:13

Fotoğraf: 35

Fotoğraf: 36

Fotoğraf 35: Menteşe Emir Beyazıt Mahallesi Üçler Sok. No:7, **Fotoğraf 36:** Marmaris Kapurcuk Kültür ve Gastronomi Evi Tepe Mahallesi 43.Sok. No:28/A

Fotoğraf 37

Fotoğraf 38

Fotoğraf 39

Fotoğraf 40

Fotoğraf: 41a

Fotoğraf: 41b

Fotoğraf: 41c

Fotoğraf: 42

[**Fotoğraf 37:** Antalya (Karahan-Dökmeci, 2010:26), **Fotoğraf 38:** Kırklareli (Sarıca, 2019,202), **Fotoğraf 39:** Tekirdağ (Çal, H.- Çal,Ö. 2008,70), **Fotoğraf 40:** Tire Kent Müzesi (URL-2) **Fotoğraf 41a,b:** Ayvalık (Ataoguz Çal, 2008, 240); **Fotoğraf 41c:** Ayvalık (Efe, F.2019:66), **Fotoğraf 42:** İzmir (Olaş, 2019: 22)]

Fotoğraf 43: Gaziantep bakırcılar çarşısından el ve nemes başlıklı aynalı tokmak örneği

3. Değerlendirme ve Sonuç

Son yüzyıla kadar özellikle geleneksel tarzda inşa edilmiş avlulu müstakil konutların kapılarında sıklıkla karşılaşılan haberleşme araçlarından olan tokmaklar, gerek işlevsellikleri gerekse birbirinden ilginç ve farklı tipleriyle dikkatleri üzerine çekmişlerdir. Kültürel değerlerin birer parçası olan bu tokmaklar, yatay mimariyle inşa edilmiş konutların yerini, dikey mimariyle inşa edilmiş çok katlı, apartman ve gökdelenlere bırakmasıyla beraber, evlerin kapılarını süsleyen kapı elemanları da değişmeye başlamıştır. Bu değişim ve dönüşümden maalesef en fazla etkilenenlerin başında ise eskinin haber verme araçlarından biri olan kapı tokmak ve halkaları olmuştur. Türkiye'nin önemli turizm merkezlerinden biri olan Muğla'nın Marmaris, Milas ve Menteşe ilçelerinde 2017-2018 yıllarında yapılan saha araştırmalarında tespit edilen tokmaklardan, göbek bölümü figürlü olanların irdelendiği bu çalışmada; aslan, kadın ve nemes başlıklı ile kartal şeklinde olmak üzere farklı şekilde tasarlanmış 12 tokmak ele alınmıştır. İncelenen 12 örnekten Kapurcuk Kültür ve Gastronomi Evi'nde olan örnekler hariç, diğerleri in-situ durumda olduklarından, laboratuvar ortamında arkeometrik analizleri yapılamamıştır. Bu yüzden malzeme bilgileri, ilgili yayınlarda çağdaşı oldukları düşünülen benzer örnekler dikkate alınarak yapılmaya çalışılmıştır.

Demirden yapılmış üç örnek dışında bronz ve pirinç malzemedan yapılmış olan eserlerin ekseriyeti döküm tekniğinde yapılmış olup kapıyla bağlantıları vida ile sağlanmıştır. Ortalama ölçüleri 10X18 cm arasında değişen tokmakların üzerlerinde usta ismi ya da tarih gibi bir bilginin tespit edilemediği için kesin bir tarih vermekten kaçınılmıştır. Zira taşınabilir olduklarından, ait olduğu bir yapının kapısından alınıp çok sonraları başka bir kapıda yeniden kullanılmış olabilecekleri ihtimaline karşın, salt kapısı üzerinde bulunduğu yapının tarihi dikkate alınarak bir tarihlendirmede bulunulmaktan da kaçınılmıştır. Avrupa menşeli bu tokmakların tarihlendirmelerinde başka bir sorun ise kalıpları alınarak yapılmış olduklarından, çok sonraki bir dönemde yeniden yapılmış olmaları ihtimal dâhilinde olduğundan, stil kritiği yapılarak tarihlendirmeyi de uygun

görmedik. Ancak el şeklinde yapılmış kapı tokmaklarının Anadolu'da en erken örneklerinin XIX. yüzyıldan önceye gitmediği dikkate alındığında (Çal, 2004: 217), bunların da bu yüzyıl ve sonrasına ait oldukları düşünülebilir.

Romanın önemli bir şehri olan Pompei yakınındaki Boscoreal'de bulunan bir evin duvar resminde, ağızda halka tutan aslan başlı bir göbeğin olması, aslan başı şeklinde olanların, kapısında yer aldıkları yapıların koruyuculuğunu yaptığına inanıldığı, günümüze kadar gelen örneklerden de bu geleneğin sürdürüldüğü belirtilmektedir (Köşklü,2012:124). Güç sembolizmine ve koruyucu özellikleri olduğuna inanılan aslan başlı örneklerin haricinde, yine caydırıcı özelliğiyle öne çıkan Medusa ile hâkimiyeti, iyiliği, özgürlük ve yiğitlik ile koruyucu ruhu, ölümsüzlük ve şans sembolü olarak düşünülen kartal, yüzyıllar boyunca kültürlerin içinde varlığını sürdürmüştür (Çoban, 2015:57,59).

Tanzimat'la birlikte Avrupa'ya açılmanın hız kazanmasıyla, Avrupa menşeli birçok üründe olduğu gibi farklı tip ve formdaki kapı tokmakların da ilgi çekmesi üzerine, aynı yüzyılda ithal edilerek (Çal, 1999: 275 vd.) sonraki dönemlerde de kullanılmışlardır. Yoğun ilgi görmeleri üzerine, kalıpları çıkarılan tokmakların üretimleri, yerel atölyelerde de yapılmıştır (Çal, 1999: 278). Akdeniz, Batı Anadolu ve Trakya Bölgesi'nde yaygın bir kullanımı olan bu türden tokmakların, yerel atölyelerde de üretilmiş olması, onlara erişimi kolaylaştırdığından, Anadolu'nun birçok ilinde benzerlerine rastlanılmasında etkili olmuştur.

Ele alınan örnekler, malzeme, yapım ve tipoloji açısından Türkiye'nin farklı bölgelerinde olan kapı tokmaklarıyla benzer özellikler paylaşırlar. Türkiye'nin geneline olduğu gibi, Muğla'da da göbek bölümü figürlü olan tokmaklar arasında aslan ve kadın başı şeklinde olanlar, sayıca daha fazla olup bunlardan özellikle aslan başı şeklinde olanlardan bazılarında sonradan birer kapı dübünü takılarak, yeniden kullanılmışlardır (Fot. 6,10b,11,12,13,15,16).

Geleneksel plan anlayışında yapılmış birçok evin ya avlu ya da bizzat evin giriş kapısında, sıkça karşılaşılan bir zamanların gözde haberleşme araçlarından tokmaklar, işlevleri yanı sıra, ait oldukları dönemin estetik değerlerini ve temsil ettikleri kültürü anlamada da katkı sunarlar. Ekseriyetle kartal, aslan, kadın ve erkek başı ile pagan inancında önemli bir yeri olan Dionysos' (Bakkhos) başı şeklinde olan aynalıkların; işlevsel ve dekoratif bir öge olarak kullanılmalarının ötesinde, kapısı üzerinde buldukları evi, kötülüklerden korumaya yönelik mistik bir yönlerinin de olduğu düşünülmektedir. Ancak; günümüzde özellikle eskisi gibi önemsenmemelerinden dolayı, ne yazık ki büyük bir bölümü, olmaları gereken yerde değil ya hiç pahasına hurdacılara satılmakta ya da dikkat çekici özelliklerinden dolayı otantik eşyaların onarıp satıldığı çarşılarda (Fot. 43), semt pazarlarında veyahut tarihi ve kültürel değerleri dikkate alınarak, satın alma veya hibe yoluyla müze ve koleksiyonerlerin vitrinlerinde teşhir edilmektedirler (URL-2). Tek başına bir işlevi olmayan

tokmağı, işlevsel kılan üzerinde yer aldığı kapı ve düzeneğin olduğu dikkate alındığında, ait olduğu yerden alınmış olan bir tokmağın, dalından koparılmış bir çiçeğe benzetilerek hurdaya dönüştüğü de belirtilmektedir (Özgen, 2018: 91).

Geçmişe ait kültürün bir parçası olan ve sayıları her geçen gün azalmakta olan kapı tokmaklarından, kaybolma riski taşıyanların bulunduğu yerlerinden alınarak koruma altına alınmaları için çalışmalar gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Akurgal, E. (1995). *Anadolu uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınları.
- Arseven, C. (1983). *Sanat ansiklopedisi*. C. 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ataoguz Çal, Ö. (2008). Ali Bey Adası (Ayvalık) kapı halka ve tokmakları. *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(25), 225-241.
- Ayık, Y.(2019). *Kapıların iletişimi: Göstergibilimsel çözümleme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Birdevrim, A.(1997). *Anadolu kapı tokmakları ve bu formlardan yola çıkarak çağdaş seramik öneriler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çoban, İ. (2015). Türk ikonografisinde kartal motifi ve çağdaş Türk resmine yansımaları. *İdil*, 4(16), 57-80.
- Collins, A. (2019). *Göbekli tepe ve tanrıların doğuşu*. (çev.: Leyla Tonguç Basmacı)ü İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çal, H. (2001). Hatay kapı halkaları ve tokmakları. *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, C.1, 173-188, Ankara.
- Çal, H.- Çal, Ö. (2008). *Trakya bölgesi kapı tokmakları ve çekecekleri*. Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Efe, M. (2019). *Geleneksel Ayvalık konut mimarisinde kapı ve kapı tokmaklarının tipolojisi*. İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ekinci, E. (2019). *Geleneksel Mardin evlerinde kapı tokmakları ve halkaları*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erhat, A.(1984). *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İskenderoğlu, L. (2009). Malatya evlerinin kapı tokmakları. *Sanat ve İnsan Dergisi*, 1(1), 47-60.
- Karahan, O.-Dökmeci, V. (2010). Kapı tokmakları. *Mimar*, 35, 22-26.
- Kılıç, S. (2020). Akseki Sarı Hacılar, İbradı, ormana geleneksel sivil mimarlık konutlarındaki kapı tokmakları ve kapı halkaları. *Antalya Kitabı Antalya'da Doğa ve Medeniyet 3*, (ed.: Bedia Koçakoğlu - Diren Çakılcı), 357-375, Antalya: Antalya Büyükşehir Belediyesi.

- Köşklü Z. (2012). İtalya örnekleriyle aslan başı kapı tokmakları. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 28, 119-133.
- Mansel, A. M. (1988). *Ege ve Yunan tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Meral, K. (2003). *İonia bölgesi aslanları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Olaş, N. (2019). *Muğla (Menteşe), Milas ve Marmaris evlerinde bulunan kapı tokmakları*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özgan, R. (2021). Dionysos ikonografisi ışığında dört yontu başının değerlendirilmesi. *Arkhaia Anatolika Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi*, 4, 140-162.
- Özgen, M. (2018). Geleneksel Tokat evlerinde kapı tokmakları. *Motif Akademi Halkbilimleri Dergisi*, 11(21), 87-104.
- Özkıyıkçı, S. (2021). *Kapı tokmaklarının incelenmesi ve baskı resme yansımaları*. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sarıca, A. (2019) Payitaht Edirne’de geleneksel kapı halkaları ve tokmakları. *Route Educational and Social Science Journal*, 6(7), 1036-1053.
- Sarıca, A. (2019). Kırklareli yöresinde kullanılan kapı tokmakları. *ZfWT*, 11 (3), 197-208.
- Schmidt, K. (2002) Göbeklitepe. *Arkeo Atlas*, 1, 74-75.
- Tali,Ş. (2008). Gemiş evlerinin giriş kapıları üzerine tipolojik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 21, 165-185.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: <https://tekstilbilgi.net/antik-misir-kiyafetleri.html/antik-misir-kiyafetleri-8>, (Erişim: 06.03.2024).
- URL-2: <https://www.youtube.com/watch?v=4piqRLBkPig> (Erişim: 04.03.2024).
- URL-3: <https://learning-history.com/greek-god-dionysos/> (Erişim: 20.03.2024).
- URL-4: <https://www.gettyimages.com/detail/illustration/ariadne-classical-deities-and-mythological-royalty-free-illustration/1176637214?adppopup=true> (Erişim: 20.03.2024).

Extended Summary

This study focuses on the escutcheons (back plates) of door knockers and rings, specifically those with figural designs, identified during fieldwork conducted in the Menteşe district of Muğla city center and the Milas and Marmaris districts between 2017 and 2018. A total of 12 artifacts were selected for the research. Among these artifacts, most of which are in situ, lion heads are the most prevalent, with 5 examples, followed by Dionysus heads with 4 examples. Two examples featuring eagle designs and one depicting a male head with a Nemes headdress were also analyzed, supplemented by images of similar examples found both domestically and internationally.

Often overshadowing the rings and knockers themselves with their intriguing designs, escutcheons, also known as back plates, are integral parts of door knockers, playing a crucial role in both the functionality and ornamentation of doors. Door knockers, which were commonly found in many homes until the end of the 20th century, have unfortunately succumbed to the changes and transformations brought about by technological advancements, much like many other aspects of life. As these once-popular communication tools have been replaced by multifunctional alternatives, a significant portion of them have

been removed from their original locations and sold for a pittance to scrap dealers or collectors, with only a few being preserved in museums.

The primary objective of this study is to draw attention to door knockers, which were once prominent communication devices, and to advocate for measures to ensure their preservation. Another motivation behind this research is to emphasize that the escutcheon (back plate), contrary to its description in many academic publications, is not the knocker itself but rather the part that connects the knocker to the door.

The artifacts examined in this research were collected during fieldwork. The comparative examples used in the study were compiled from publications on the subject, both from Turkey and abroad. Door knockers, which shed light on the culture of their time, served not only as communication tools but also as decorative objects that enhanced the appearance of the doors they adorned. These elements, which reflect the artistic vision and lifestyle of the period, are believed to provide insights into the social status of the homeowner based on their simplicity or grandeur. Some are even thought to possess a mystical aspect, protecting the house from evil.

With the Tanzimat era, which accelerated the opening up to Europe, various types and forms of door knockers, like many other European-origin products, gained popularity and were imported. Due to the intense interest shown by certain segments of society, in subsequent years, they were either directly imported or locally produced in workshops using molds based on imported designs.

The examined examples share similar characteristics with door knockers found in various regions, both domestically and internationally, in terms of material, construction, and typology. Since door knockers, which were used either in their original form or in stylized versions in almost every region of Anatolia, do not bear any information that could aid in dating, a definitive dating has been avoided. The escutcheons, primarily made of brass, iron, and bronze, were mostly produced using the casting technique, and their connection to the door was usually achieved with screws.

Nowadays, with the proliferation of alternatives to door knockers, which were once used by visitors to announce their presence, they are unfortunately no longer valued. Consequently, a significant portion of them are either purchased for next to nothing by scrap dealers or sold in antique markets and flea markets due to their eye-catching features.

It is imperative that measures be taken to protect door knockers and escutcheons, which are part of our cultural heritage and whose numbers are dwindling, by removing those at risk of disappearing from their current locations and placing them under protection.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir. / Article does not require an Ethics Committee Approval.

Destek ve Teşekkür / Support and Acknowledgment: Çalışmaya veri sağlayarak katkıda bulunan Nurullah Olaş'a teşekkür ederim. / I would like to thank Nurullah Olaş for contributing to the study by providing data.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu/Author's Note: Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalında 2018 yılında hazırlananmış olan "Muğla (Menteşe), Milas ve Marmaris Evlerinde Bulunan Kapı Tokmakları" adlı yüksek lisans tezi ve 18-19 Eylül 2021 yılında Kıbrıs İlim Üniversitesi'nin ev sahipliğinde düzenlenen Altıncı Uluslararası Ekonomi ve Sosyal Bilimler Konferansı'nda online sunulan "Marmaris ve Milas İlçelerinde Yer Alan Figürlü Kapı Tokmakları ve Aynalardan Örnekler" adlı tam metni yayımlanmamış sözlü sunumun, genişletilerek yeniden değerlendirilmesiyle hazırlanmıştır. / This study was prepared by expanding and evaluating the master's thesis titled "Knockers Found in the Houses of Muğla (Menteşe), Milas and Marmaris" prepared in the Department of Art History of the Social Sciences Institute of Van Yüzüncü Yıl University in 2018 and the oral presentation titled "Examples of Figured Door Knockers and Hubs in the Districts of Marmaris and Milas" presented online at the Sixth International Conference on Economics and Social Sciences hosted by Cyprus Science University on 18-19 September 2021.